
В історичній літературі існує чимало версій походження слова "козак". Один із польських дослідників виводив це найменування від легендарного ватажка, що в давні часи успішно боровся з татарами. Звали його буцімто Козак. Інший, теж польський вчений, пояснював походження цього слова від "коза". Були версії, згідно з якими козаки — не українці, а нащадки відомих у часи Київської Русі войовничих племен хазарів. Турецькою мовою слово "козак" означає волоцюга, забіяка, розбійник. Очевидно, саме звідти воно й прийшло в Україну. Певно, не самі придумали собі наймення захисники нашого краю, а одержали його від ворога, і воно тут прижилося, зовсім утративши негативний відтінок. Бо козак в Україні став синонімом лицарської доблесті й благородства.

Дмитро Вишневецький ввійшов в народні думи під іменем Байди — безтурботним гультіпакою, що тільки й знає пити мед-горілку і, здається, зовсім не має ніякого іншого клопоту... Д. Вишневецький був першим, хто вирішив покласти край турецькому й татарському пануванню в південних степах України. Зібравши під своєю орудою чимале військо, він організував сміливі походи в Крим, громив турецькі фортеці на Чорному морі. Але гетьмана зрадили й відправили до турецького султана. За народними переказами, султан придумав для гетьмана мученицьку смерть: його зачепили гаком за ребро і чекали, що він благатиме, аби його зняли. Та ні благання, ні стогін не злетіли з його вуст.

Смерть Д.Вишневецького була великою втратою для козацтва. І не випадково історики називають його духовним батьком Січі.

Козацький гетьман Іван Свірговський — одна із загадкових постатей у нашій історії. Знаємо тільки, що його військо брало участь у повстанні в Молдові під проводом Йона Воде, який прагнув завоювати незалежність свого краю від султанської Туреччини. Султанське військо взяло в кільце козаків. Згідно з першою версією, Свірговський загинув разом зі своїми побратимами в тому бою. Згідно з другою, його пораненого захопили в полон і зажадали великого викупу. Не мав таких грошей отаман, і не було кому за нього заплатити. Так він і загинув у турецькій неволі. І ніхто не знає, де його могила.

Незвичайним і різнорідним був козацький побут. Існують різні оповідання, перекази, анекдоти про запорізьку старовину. "Обичаї запорозькі чудні, поступки хитрі і більшою мірою на насмішку схожі", — оповідав колись столітній запорожець Микола Корж.

Запорожці брили голову, залишаючи чуприну рад лобом, — оселедець. Коли ця чуприна виростала довгою, то козак закладав її за вухо. Вусів не підстригали, а намазували чим-небудь і закручували вгору. Це ставили козаки собі за особливу козацьку славу і честь.

Віталися козаки також на свій спосіб. Коли вибиралися в гості до чийогось куреня, то, ще сидячи на конях, гукали "Пугу! пугу! пугу!" Господар вигляне у віконце і відповість: "Пугу! пугу!" Тоді гість відзивається; "Козак з лугу!", а господар: "Повішайте там, де й наші коні", — тобто прив'яжіть коней до ясел і просимо до хати,

Запорожці славилися веселістю й охотою до жартів. Особливо любили вони вигадувати прізвища товаришам. Того, що спалив з необережності курінь, звали Палієм; того, що розкладав вогонь над водою, Називали Паливодою; такому, що варив кашу, давали ім'я Кашки або Кашовара. Так само пішли прізвища Горбач, Малюта, Черепаха, Гнида, Качало, Корж...

Козацькі славнозвісні чайки не боялися ні бурі, ні оснащених важкими гарматами турецьких галер, до яких вони сміливо підходили впритул і брали на абордаж. Слово "чайка" походить від тюркського "чаїк-чаїк", що значить човен, дубок. Вони були, як правило, понад 12 м завдовжки й 3-5 м завширшки. На кожному сідало кілька десятків веслярів, і, розсікаючи воду, чайка летіла, мов на крилах. У чайці вміщалося до 60 осіб з усім військовим спорядженням, до якого входило навіть кілька легких гармат, що називалися фальконетами. При попутному вітрі на чайці напиналося вітрило.

Бували випадки, що козаки перевертали чайки догори дном і в такий спосіб наближалися до ворога.

Потім серед турків ходили легенди про шайтанів у шароварах, які з'являлися з самісінького дна моря.

Збереглися свідчення самовидців про загадкове козацьке судно, яке було, мабуть, одним із перших варіантів підводного човна. Воно мало два днища, між якими клався баласт для занурення у воду. А в висунуту над поверхнею моря трубу — прообраз майбутнього перископа — стерновий вів спостереження, пильнував, чи не з'явиться турецька галера. Рухався човен за допомогою весел, умонтованих у його борти так уміло, що в нього не протікала вода. При наближенні до ворога баласт викидався, човен несподівано зринав на поверхню, і знову козаки з'являлися ніби з самісінького дна моря.

У козацьких реєстрах він записаний під іменем Петра Калниша. В історію ж увійшов як Петро Калнишевський, останній кошовий отаман Запорізької Січі. Відомо, що з молодих років пов'язав він свою долю з козацтвом. 1761 року його, людину вже похилого віку, було обрано кошовим отаманом. Кошовий очолював козацьке військо у війні Росії з турками й татарами. Його було нагороджено золотою медаллю з портретом імператриці. Відомо також, що кошовий мав заслужену репутацію будівничого. З його ідеї і на його кошти з'явилися прекрасні церкви в Лохвиці, в Ромнах, а також у Межигірському монастирі. Для історії зберігся лист генерал-губернатора князя По-тьомкіна до кошового. Потьомкін запевняв, що завжди при царському дворі буде відстоювати інтереси Січі і всієї України. Та не минуло й року, як Січ було зруйновано, а Петра Калнишевського разом із військовим писарем Гробою та військовим суддею Головатим арештовано. Калнишевського було завезено аж на Біле море, на Соловецькі острови. Там "кошового замурували в казематі, залишивши тільки маленьку щілину, в яку йому подавали їжу. Помер останній кошовий на Соловках у стодванадцятирічному віці.

Перед смертю йому дозволили їхати в Україну. Але гордий козак відповів, що, оскільки в Україні вже немає Січі Запорізької, то і йому більше немає місця в Україні.

На овіяному козацькою славою острові Хортиця росте унікальний дуб. За переказами, цьому оспіваному в піснях та легендах дереву вже понад 700 років. Товщина його стовбура по колу — 6 м 32 см, діаметр крони — 45, висота — 33 м. На довгому своєму віці бачив він і чумаків, які, йдучи в Крим по сіль, зупинялися перепочити в його затінку, і орди татар, що вихором налітали на українські землі. Пам'ятає він і гетьмана Богдана Хмельницького та його побратимів, які спекотної днини пили воду з джерела. Не забув він і славних козаків-запорожців, бо ж росте неподалік козацької вольниці — у селі Мала Хортиця під Запоріжжям.

І ось цей дуб, такий могутній і кремезний, тяжко захворів. Може, вийшов вже вік дуба, а може причинок» тому ґрунтові води, що високо піднялися після спорудження Каховської гідроелектростанції.

Група ентузіастів, щоб урятувати цю пам'ятку, вирішила створити мале підприємство "Запорізька старовина". Спеціалісти втілюють у життя проект нової дренажної системи.